

«El conte de n'Isop» (ATU 785A + ATU 921B)

Jaume Guiscafrè (Palma)

Summary: In this article I publish, analyze and comment on two Majorcan versions of «Aesop's Tale», reported in 2016 and recorded in 2018 in the Majorcan town of Pina. The folktale consists of five episodes: three of them are taken from anonymous *Aesop's Life*, presumably from one of the various Catalan translations of which there is evidence, and the other two come from other oral folktales (ATU 875 and ATU 785A). This Majorcan folktale is the third documentation of the ATU 785A type and the first of the ATU 921B (1) type in Catalan-speaking territories.

Keywords: literature, *Aesop's Life*, oral literature, folktale, tale type ■

Received: 14-04-2021 · Accepted: 08-09-2021

■ 1 Introducció¹

A l'estudi que va dedicar a Pau Bertran i Bros, Pujol (2013: 124) observa la transcendència que va tenir «entre els folkloristes romàntics i encara entre els *dilettanti* posteriors» el prejudici que els feia considerar que «una balada o una rondalla deixava de ser “inèdita” i perdia, en conseqüència, tot el seu interès així que en sortia publicada una sola versió», raó per la qual, d'una banda, varen deixar d'arreglar o de publicar versions orals de cançons o de rondalles que ja havien estat editades i, de l'altra, experimentaven un entusiasme joïós quan en documentaven o n'arregaven alguna que no havia aparegut encara en lletra de motlle. Els que avui dia ens dedicam a la rondallística sabem que totes les versions són dignes d'atenció, però diria que sentim encara una exultació idèntica quan tenim la sort o l'avinentesa de poder documentar en una àrea geogràfica determinada versions orals de tipus rondallístics que no hi havien estat localitzats abans o dels quals només es concixien poques versions. Aquest és el cas de les dues versions del «conte de n'Isop» que m'he proposat donar a conèixer, analitzar i comentar.

1 Aquest treball s'emmarca en una línia de recerca sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats a través del projecte de R+D+i PGC2018-093993-B-I00 (MCIU/AEI/FEDER, EU).

The Types of International Folktales (Uther, 2004), que és el catàleg de referència amb què treballam els rondallistes, se sustenta en un nombre important de catàlegs nacionals o regionals, els quals, al seu torn, s'alimenten dels aplecs, dels rondallaris i de les col·leccions que els folkloristes –professionals, profans il·lustrats i aficionats– han anat constituint i publicant arreu del món d'ençà que el 1812 els germans Grimm varen donar a la impremta la primera edició dels *Kinder- und Hausmärchen*. I si ho han pogut fer ha estat perquè, prèviament, hi ha hagut persones concretes que, de manera desinteressada, han accedit a compartir la seva competència comunicativa i els seus coneixements sobre una tradició narrativa determinada –que al més sovint perceben com a pròpia i amb la qual s'identifiquen de manera molt sentida– amb col·lectors o folkloristes que gairebé mai no fan part ni de la seva comunitat reduïda ni de la seva comunitat textual (Niles, 1999: 102–103). Sense la generositat d'aquestes persones, per tant, la rondallística tan sols no existiria.

M'ha paregut necessari fer aquesta reflexió per emmarcar la crònica de les circumstàncies que varen fer possible que tingués coneixement de les dues versions del «conte de n'Isop» i que, finalment, pogués documentar-les.

El 25 de desembre de 2015 vaig rebre, per correu electrònic, aquesta consulta:

Bon vespre Jaume,
 El meu nom és Ferran Mesquida Perpinyà. T'escric per comentar-te que jo sóc un gran amant de les rondalles mallorquines (i tot tipus de contarelles). La meva sogra curiosament també ho és. Ella és de Pina i sempre em conta que de petita son pare li contava una rondalla que tracta sobre un majordom anomenat Isop al que el seu amo sempre li demana coses per tal de desfer-se'n d'ell però ell sempre troba la manera d'ensortir-se'n d'una manera molt enginyosa. Ella no recorda molt bé la rondalla i li encantaria recuperar-la. A nosaltres ens agradaria donar-li una sorpresa recuperant aquesta rondalla. La cosa és que dins l'*Aplec de rondalles mallorquines* no l'hem trobada i potser simplement sigui una rondalla oral des pla o fins i tot simplement de la zona de Pina. Et volia demanar si et sona aquesta rondalla ja que sé que has participat en l'elaboració d'una de les edicions de les rondalles mallorquines o si coneixes algú que ho pogués saber o ajudar-nos.
 Disculpa les molèsties i gràcies per anticipat,
 Salutacions
 Ferran

L'argument que tot just m'hi insinuava el remitent se sol repetir en rondalles de tipologia molt diversa –meravelloses, d'enginy, del gegant beneït o contarelles–, però la indicació que el majordom nomia Isop em va donar la

pista que la rondalla a què es referia podria ser una versió de la forma (1) d'ATU 921B *Best Friend, Worst Enemy*.

El matí del 8 de gener de 2016 li vaig respondre en aquests termes:

Bon dia, Ferran.

He consultat el catàleg internacional *The Types of International Folktales* per veure si hi trobava cap pista sobre la rondalla que us interessa.

Resulta que hi ha una única referència explícita a Isop com a protagonista d'una rondalla. El catàleg li dóna el títol de «El millor amic, el pitjor enemic» i aclareix que el motiu central del relat és el fet que el protagonista ha de presentar al rei (al senyor) el seu millor amic i el seu pitjor enemic. La rondalla, però, sol tenir tres formes diferents, la primera de les quals és la que ens interessa: «Quan el senyor ordena al servent (Isop) que doni menjar a la persona que estimi més, el servent alimenta el seu ca en lloc de la seva dona. Ella se sent ofesa i amenaça el marit d'abandonar-lo. El servent explica que només el ca estima realment l'amo perquè hi tornaria fins i tot si aquest li pegava.» Això sí, el catàleg no en documenta ni versions espanyoles, ni portugueses, ni gallegues, ni catalanes, ni franceses, però sí d'italianes.

Per la informació que m'has donat sobre la rondalla («el seu amo sempre li demana coses per tal de desfer-se'n d'ell, però ell sempre troba la manera d'ensortir-se'n d'una manera molt enginyosa»), crec que és bastant probable que es tracti d'una rondalla d'enginy que contengui més d'un episodi. El problema, però, és que aquest és un argument prou corrent i que es repeteix en rondalles de naturalesa diferent. Sense tenir-ne més informació és difícil afinar més.

Ja sé que no és fàcil, però si teniu manera de mirar de refrescar la memòria a la teva sogra perquè us en pogués donar qualche altre detall...²

Si n'aclaresc res més, t'ho faré a saber tot d'una.

Salutacions.

Jaume

El vespre d'aquell 8 de gener mateix, Ferran Mesquida em va trametre el text del relat que li n'havia fet la seva sogra, que public en aquest treball com a Versió 1, precedit d'aquestes paraules:

A continuació et transcriu tot lo que he recuperat de la rondalla contada per la meva sogra (que no és poc). He quedat astorat de la coincidència de la rondalla que m'has enviat «El millor amic, el pitjor enemic» en el fragment on la dona se'n va i la comparació que fa amb el ca.

Després de diverses temptatives frustrades, no va ser fins el 25 de juny de 2018 que vàrem poder concertar una entrevista amb Antònia Salom Coll. L'entrevista va tenir lloc el 28 de juny de 2018 a casa de la informant,

2 Aquest paràgraf revela els meus propis prejudicis en relació amb la informant: de manera inadvertida, vaig donar per fet que la sogra d'en Ferran havia de ser una dona projecta i amb dificultats de memòria.

que viu al poble de Pina, i hi vaig poder enregistrar el que ella va titular de manera explícita «Es conte de n'Isop», que public com a Versió 2.³

El mitjà pel qual es va documentar cada versió en determina algunes característiques, de manera especial les que n'afecten la llargada del text, les que estan relacionades amb la tria d'algunes solucions lingüístiques –com la de l'article estàndard o l'article dialectal– o la presència o l'absència de fórmula final. Com explica Fine (1984: 94–95), per mitjà del report «one simply describes in one's own words, the content and/or form of the live performance»; l'enregistrament, en canvi, «attempts to preserve the formal features of the live performance in another medium [...] attempts to record systematically at least one level of signal, such morphemes or phonemes, from the beginning to the end of a performance». Ferran Mesquida va elaborar un report del relat que li n'havia fet la seva sogra perquè la finalitat amb què me l'havia de trametre era estrictament informativa. Per la meua banda, quan vaig entrevistar Antònia Salom, vaig obtenir un enregistrament d'àudio de la seva narració i el vaig transcriure posteriorment de manera fidel.

■ 2 «El conte de n'Isop»

Transcric a continuació les dues versions de la rondalla. Hi he numerat els diversos episodis que les constitueixen amb xifres aràbigues entre claudàtors. Darrere la Versió 2 don la relació de motius que són presents a les dues versions.

■ 2.1 Versió 1

Això era un criat, anomenat Isop, que ha de fer tot el que li encomana l'amo si no vol ser acomiadat. L'amo sempre li encomana feines de lo més estranyes.

[1] Un dia l'amo el crida i li diu:

—Isop, per dinar m'has de cuinar la lletia.

—Sí, senyor –contestà n'Isop.

Quan el dinar va ser a taula i l'amo va veure el seu plat exclamà:

—¡Isop! ¿On és la lletia?

3 Quan es va dur a terme l'entrevista, Antònia Salom Coll tenia 62 anys i estava prejubilada. Durant la seva vida laboral, havia treballat en una fàbrica de sabates a Algaida, a l'empresa Tubos Fiol, del Pla de na Tesa, en un hotel i, finalment, d'assistenta en una casa particular.

—Aquí, senyor —assenyalant l'única llentia que li havia posat al plat.

[2] L'endemà, l'amo el torna a cridar i li diu:

—Isop, demà vendran uns amics a caçar i vull que vagis un destre lluny.

—Sí, senyor —contestà el criat.

L'endemà, quan eren tots a caçar, n'Isop es presentà amb una canya i amb la mà estirada anava dient repetidament:

—Un destre lluny, un destre lluny...

Quan van tornar de caçar, l'amo va replicar:

—No m'ha agradat gens el que has fet avui, Isop! M'has fet empegueir molt davant els meus amics! Demà, anirem a passejar i has d'anar *ara et veig, ara no et veig*.

—Sí, senyor —contestà el criat.

A l'hora de passejar, n'Isop s'amaga i sortia repetidament entre els arbres mentre anava dient:

—Ara et veig, ara no et veig.

[3] Un altre dia el senyor li encomana que faci per dinar arròs amb tords que havia caçat. Mentre feia el dinar, n'Isop, per saber si els tords eren cuits, va tastar una cama i se'n va adonar que l'amo se n'adonaria; per això, va llevar una cama a tots els tords. Quan l'amo es disposava a dinar i ho va veure, exclamà:

—¡Isop! ¿Que només tenen una cama els tords?

—Així és, senyor —va dir n'Isop

L'endemà, quan sortiren a caçar, feia molt de fred i els tords esteien damunt una branca amb les cames arrufades i n'Isop exclamà:

—¿Ho veis com només tenen una cama els tords?

Quan l'amo va sentir això arruixà els tords, que tragueren l'altra cama i sortiren volant, amb la qual cosa l'amo va replicar:

—¿Veus com en tenen dues?

—Idò haguéssiu arruixat els del plat i l'haguessin tretat —contestà n'Isop.

[4] Un altre dia, n'Isop va demanar al senyor:

—Senyor, ¿qui creis que vos estima més: la cussa o la senyora?

—¡La senyora! —va contestar l'amo.

—¿Ah, sí? Meiam, pegau una llenderada a cada una i ho sabreu.

L'amo va pegar una llenderada a la cussa i aquesta va fugir plorinyant.

—¡Linda! ¡Linda! —la cridava l'amo.

Aquesta, després de repensar-s'ho, va tornar a les mans de l'amo.

Després d'això l'amo pega llenderada a la senyora, que agafà les coses i partí.

[5] L'amo, en veure la feta, va cridar n'Isop i li digué:

—Isop, tu has fet partir sa senyora i ara l'has de fer tornar.

—Sí, senyor —contestà.

N'Isop va partir cap al poble i va començar a cridar:

—¿Qui té ous i aviram venal? —repetia una vegada i una altra.

Quan la senyora va sentir els crits va pensar que era n'Isop i sortí per la finestra i digué:

—Isop, ¿què fas aquí?

—Cerc ous i aviram venal perquè l'amo es vol tornar a casar.

—¿Que es vol tornar a casar, si me té a jo viva? ¡Això no pot ser! —exclamà ella.

La senyora agafà maletes i tornà cap a cases amb el senyor.

I visqueren tots contents.⁴

■ 2.2 Versió 2

Això és «Es conte de n'Isop».

N'Isop era un criat que va anar a una possessió a veure si el volien llogar. I aquest homo:

—Sí —va dir—, pues sí, he de mester un criat —va dir.

—Idò...

—Però només hi ha una condició.

Diu:

—Digues.

—Que has de fer sempre lo que jo te diré.

I ell va dir:

—¡Vale!

I va quedar llogat.

[1] I l'endemà es senyor li va dir:

—¿Me sents, Isop?

—¡Mana, senyor!

Diu:

—M'hauries de cuinar la llentia.

4 Darrere el text rondallístic, Ferran Mesquida hi va afegir: «Ens faltaria el començament i suposam que més peticions que li fa l'amo. Si descobreixes res més, t'estaria molt agraït i si t'hem aportat informació nova, també.»

Diu:

—¡Sí, senyor!

Es senyor se'n va anar a fer ses feines que havia de fer. Quan va tornar, n'Isop li va presentar es plat a damunt sa taula. I li diu:

—¡Isop!

—¡Mana, senyor!

Diu:

—¿No t'havia dit que me cuinassis la lletia?

Diu:

—¡Sí, senyor!

Diu:

—¿Idò?

Diu:

—Perdoni, senyor: està assuquí damunt.

Hi va haver... ¡una lletia!, dins es plat. I no el va poder despedir, perquè va dir que l'engegaria, si no feia lo que ell li deia.

[2] Bé, diu:

—Demà, anirem a fer una volta.

—Vale.

Diu:

—I has de venir *ara et veig, ara no et veig*.

Diu:

—Bé.

I se n'anaren a fer sa volta, es senyor amb un parell d'amics. I n'Isop anava darrere un cantó i guaitava i deia:

—Ara el veig, ara no el veig. Ara el veig, ara no el veig.

Quan varen ser a ca seva, es senyor li va dir:

—¡Ai, Isop! No m'ha agradat massa. Demà vens i has de venir un destre lluny.

I n'Isop diu:

—Sí, senyor.

L'endemà es senyor se'n torna anar amb sos amics a passejar i n'Isop va agafar una canya i se n'anava:

—¡Un destre lluny! ¡Un destre lluny! ¡Un destre lluny!

I, quan varen ser a ca seua, diu:

—¡Isop! No m'ha agradat molt.

[3] Bé. Diu:

—Demà mos n'anirem a caçar, amb sos amics.

Bé. Se n'anaren a caçar. Varen fer una bona caçada i va dir a n'Isop:

—Mos ho podràs fer per sopar.

Diu:

—Sí, senyor.

I else va cuinar tots es aucellets. Però, per sebre si eren cuits, a un li va llevar una cameta i el va tastar. Quan va ser s'hora des sopar, varen sopar i es senyor li diu:

—¡Isop!

—¡Mana, senyor!

Diu:

—Aquest aucellet només té una cameta.

Diu:

—Sí, senyor. Només en tenen una.

Bé... L'endemà se'n tornaren anar a caçar. I feia molt de fred. I es aucellets estaven amb una cama arrufada en es arbres. I n'Isop va dir:

—¿Veus, senyor, com només tenen una cameta?

I es senyor va fer:

—¡Xo!

I tots varen treure s'altra cama i se varen posar a volar. I diu:

—¿Ho veus, Isop, com en tenen dues?

Diu:

—Idò hagués fet ¡xo! an es de dins es plat i a lo millor també l'haguessen allargada.

Bé. No el va poder despedir.

[4] Llavor un dia li diu:

—Eh, senyor —diu—, ¿qui se pensa que l'estima més: sa cusseta —que nomia Perla— o sa senyora?

Diu:

—¡Sa senyora!

Diu:

—¿Està segur?

Diu:

—Sí.

Diu:

—Mem, pegui un toc a sa cusseta.

I va pegar un toc a sa cussa i sa cussa se'n va anar, nyep-nyep nyep-nyep nyep-nyep, corrensos.

Diu:

—Ara la cridi.

—¡Perla! ¡Perla! ¡Perla!

I na Perla, nyep-nyep nyep, va tornar.

Diu:

—Ara pegui un toc a sa senyora.

I se'n va, pega un toc a sa senyora i sa senyora diu:

—¿M'has pegat? ¡Cap a ca meva, me'n vaig!

I se'n va anar.

[5] I des cap d'un parell de dies es senyor diu:

—¡Isop! M'has fet fugir sa senyora: o la me fas tornar o t'engegaré.

Diu:

—Cap problema.

N'Isop l'endemà se'n va cap an es poble, allà on sa senyora vivia. I se passejava per allà baix i deia:

—¿Qui té ous i aviram venal? ¿Qui té ous i aviram venal?

I sa criada, que va conèixer sa veu, va goitar i diu:

—¡Isop! ¿I què fas per aquí?

Diu:

—Venc a veure si trob ous i aviram venal.

Diu:

—¿I per què?

Diu:

—Perquè es senyor se vol tornar a casar. Com que sa senyora li ha fuita...

I sa criada se'n va a sa senyora i diu:

—¡Senyora! –diu–. N'Isop cerca ous i aviram per comprar perquè es senyor se vol tornar a casar.

Diu:

—¿Què vol dir? ¿Se vol tornar a casar i me té a jo viva? –diu–. ¡Cap a ca nostra tenc ses feines!

I se'n va tornar cap a sa possessió i varen viure anys i més anys. I si no són morts, són vius. I en el cel mos vegem tots plegats. Amèn.

Motius (Thompson, 1955–1958):

P360 *Master and servant*

J2469.1 *The lentil in the soup*

H900 *Tasks imposed*

H1050 *Paradoxical tasks*

H960 *Tasks performed through cleverness or intelligence*

K402.1 *The goose without a leg*

H1065 *Task: bringing best friend, worst enemy, best servant, greatest pleasure-giver*

■ 3 Anàlisi comparativa i tipològica de les versions mallorquines en relació amb la *Vida d'Isop*

L'estructura interna de la *Vida d'Isop* i la disposició que hi tenen els diversos materials narratius i literaris que la integren han estat objecte de discussió i de reavaluació. Els especialistes han passat de considerar el text «una mera recapitulación de episodios, anécdotas y fábulas, en la que no había ningún plan predeterminado por el autor y con escasas pretensiones literarias» a reconèixer que hi ha una «unidad orgánica dentro de la obra y una clara intención literaria por parte del autor» (Ruiz-Montero / Sánchez, 2005: 244). Cuartero (1989: 107) hi estableix «tres períodes successius indeterminats quant a la durada i diferents en extensió» en la cadena d'accions que en constitueixen el relat: les «Aventures preliminars d'Isop», que comprenen els episodis 1–20; «Isop al servei de Xantos», que abraça els episodis 21–90, i els «Viatges d'Isop», als quals es dediquen els episodis 91–142. Holzberg (*apud* Karla, 2016: 316–317), en canvi, en un treball publicat el 1992 divideix el relat en cinc unitats: la introducció o prehistòria (episodis 1–19), Isop i Xantos (episodis 20–91), Isop ajuda els samis (episodis 92–100), Isop ajuda el rei de Babilònia Licoros (episodis 101–123) i Isop a Delfos no es pot ajudar ell mateix (episodis 124–142). Karla (2016: 317) torna a reduir el relat a tres grans blocs, cadascun dels quals subdivideix en seccions més petites: «Aesop as slave» (episodis 1–100), «Aesop in the service of the Babylonian king Lycoros» (episodis 101–123) i «Aesop at Delphi and his death» (episodis 124–142).⁵

El «conte de n'Isop» i el bloc central de la *Vida d'Isop*, que relata l'estada de l'esclau a casa del filòsof Xantos, tenen una estructura multiepisòdica idèntica en què dos personatges antagònics duen a terme un *tour de force*, basat en l'enginy, del qual surt guanyador el personatge d'estament inferior, que sempre resol de manera satisfactòria les proves i les tasques que li proposa el personatge d'estament superior; aquest, al seu torn, no pot fer res més que reprendre'l per l'actitud que mostra i per la manera com resol les proves i, alhora, lamentar-se de la impossibilitat de castigar-lo o d'acomiar-lo.

5 Tant Cuartero com Karla fan servir el terme *capítol* per referir-se a les 149 seccions en què se sol dividir el text de la *Vida d'Isop*. Jo m'hi referesc amb el terme *episodi* per distingir-los dels 33 capítols, que contenen més d'un episodi cadascun, de la impressió de 1842 a què em referiré en els comentaris.

D'altra banda, són diversos els estudiosos que coincideixen a destacar que la *Vida d'Isop* és una obra oberta, «susceptible d'alteracions, supressions i afegiments» (Cuartero, 1989: 102). Es tracta d'un text «de tradició abierta que engloba episodios antiguos de origen oral, con sus típicos anacronismos de personajes y fechas, junto con otros de formación tardía, literaria» (Ruiz-Montero / Sánchez, 2005: 252). En aquesta mateixa línia, Karla (2016: 326) remarca que l'obra

displays many of the basic features of «open texts», such as anonymity, stratification of various sources, episodic character and overall fluidity of the narrative structure as well as the widespread geographic distribution, the abundance of translations and versions, and the chameleonic way in which they were transmitted and have come down to us.

La *Vida d'Isop* s'ha d'adscriure a la «common written literature» –que podríem traduir per literatura semiculta o popular–, que Jason (1977: 5–7) caracteritza com a intermèdia entre l'«oral literature» i la «high written literature» atès que «has qualities of each», entre les quals una existència permanent, «as it is fixed in writing», i un text semiestable. Les rondalles orals, de naturalesa oberta i porosa, sovint absorbeixen i incorporen motius i episodis propis d'altres relats o d'altres rondalles, la qual cosa en reforça la mobilitat textual i, alhora, n'assegura la pervivència: l'oblit d'un motiu o d'un episodi per part del narrador oral se supleix fàcilment reemplaçant-lo per un altre que hi escaigui i que hi sigui coherent amb l'acció i amb els personatges que la duen a terme. Tot i que no arriba al grau de la que tenen les rondalles orals, l'obertura de la *Vida d'Isop* n'explica la mobilitat del text, que va fluir i refluir de la tradició oral a les tradicions manuscrita i impresa.⁶ Aquesta mobilitat textual és també manifesta en les diverses traduccions i edicions catalanes de les *Faules*, que inclouen la *Vida d'Isop*, i que difereixen en aquest sentit de les espanyoles. Lacarra (2017: 235) observa:

La estabilidad con la que se reproducen los *Esopos* castellanos contrasta con la movilidad con la que pervive el *Isop* en Cataluña hasta finales del siglo XIX, con interesantes adiciones en el siglo XVI, materiales censurados a partir de 1612 y nuevas incorporaciones años después para tratar de compensar esa reducción.

6 La tradició manuscrita de la *Vida d'Isop* és tan complexa que ni tan sols no me puc proposar de fer-ne un resum en aquest treball. Basta dir que el text ens ha arribat fonamentalment per mitjà de tres recensions –la Westermanniana (W), la Planudea i la Periyana (G)– i d'un conjunt de fragments papiracis (Cuartero, 1989: 101–107 i 119–129; Karla, 2016: 314–315). Sobre les traduccions, les edicions i les reimpressions catalanes de la *Vida d'Isop*, vegeu Palau (1951: 121–122), Miquel (1908: XXXIII–XXXVI) i Lacarra (2017).

L'autor anònim de la *Vida d'Isop* va incloure en el seu text elements diversos que provenien de la tradició oral (Karla, 2016: 325–326) i, inversament, al llarg dels segles en què l'obra ha estat impresa i divulgada també n'hi ha hagut passatges que han passat a formar part de la tradició oral, com els episodis [1], [4] i [5] de les dues versions mallorquines del «conte de n'Isop», que en depenen de manera directa i que s'hi degueren incorporar per mitjà d'un procés d'oralització dels passatges corresponents inclosos en qualque edició impresa. Aquesta és la hipòtesi més plausible per explicar la presència d'aquests passatges isopians a la rondalla mallorquina i per aquesta raó, per als comentaris comparatius que segueixen, prenc com a referència principal *La vida del agudísim y preclaríssim filòsof moral Isop*, inclosa a les *Faulas de Isop, filòsof moral preclaríssim y de altres famosos autors* que va publicar el llibreter Gregori Matas i de Bodallés a Figueres el 1842 i que està dividida en capítols numerats i titulats, tret del primer.⁷ També hi tenc en compte l'edició de Miquel (1908) i la traducció de Cuartero (1989).

■ 3.1 Situació inicial

La situació inicial de la Versió 1 es limita a presentar els personatges principals de la rondalla, n'Isop i el senyor, i les condicions peculiars en què el primer fa feina per al segon. La de la Versió 2 és més desenvolupada i conté, en forma de diàleg entre els dos personatges, l'establiment del contracte per mitjà del qual n'Isop s'hi lloga amb la condició que ha de fer tot el que el senyor li ordeni.

La transformació del filòsof Xantos en un propietari rural⁸ i de l'esclau Isop en el seu criat s'explica pel procés d'ecotipificació per mitjà del qual es varen adaptar elements de la *Vida d'Isop* a l'entorn cultural en què tenia lloc la transmissió oral del conte. En veurem un altre cas clar en comentar l'episodi [3].

7 La primera edició en què el text de la *Vida d'Isop* es divideix en capítols deu ser la d'Antoni Lacavalleria (1682), que incorpora aquesta circumstància en el títol: «Favles de Ysop filòsof moral Preclaríssim, y de altres famosos autors. Corregides de nou, y historietades ab major claredat que fins vuy se sían vistas. Preceheix la vida de Ysop dividida en capítols, y representada en estampas. La declaració, y sentència de las faules, se troba a la fi de cada vna dellas» (Miquel, 1908: XXXIV).

8 La Versió 1 conté una vacil·lació respecte de la condició social d'aquest personatge: la narradora s'hi sol referir amb la designació «d'amo», però també s'hi refereix amb el tractament de «senyor». Un *amo* és el qui «cultiva una possessió rústica, de la qual paga renda al propietari» (*DCVB*, s.v. amo), que és el qui rep pròpiament el tractament de *senyor*.

■ 3.2 Episodi [1]

L'episodi [1] es correspon amb «De com Isop coagué una llentia», capítol X de *La vida del agudísim y preclarísim filósop moral Isop* (pàg. 20–22).⁹ La correspondència, però, no és plena. D'una banda, no hi figuren l'episodi de l'aigua del bany –que també és absent de la impressió de 1842– ni el del gibrell, en què Isop malinterpreta a conveniència seva les ordres que li dona Xantos a fi de deixar l'amo en ridícul davant els seus amics. D'altra banda, s'hi simplifica l'episodi de la llentia i se n'elimina el raonament de caràcter gramatical que hi fa Isop per justificar la seva malifeta: «Tu me manares que te cogués la llentía en singular, y no llentías en plural» (pàg. 22). Aquest episodi té com a element central el motiu J2469.1.

■ 3.3 Episodi [2]

Aquest episodi, que no té cap correspondència amb el text de la *Vida d'Isop*, actualitza els motius genèrics H900, H1050, que és habitual a la part principal d'ATU 875 *The Clever Farmgirl*, i H960. Aquests motius es concreten en una tasca paradoxal –«has d'anar ara et veig ara no et veig»– i en una tasca difícil –«has d'anar un destre lluny»– que n'Isop resol de manera enginyosa. Un *destre* és una unitat de «mida longitudinal agrària mallorquina, equivalent a dues canes de Montpeller, o sia, 4,214 metres» (*DCVB*, s.v. *destre*).

Ja he observat a la nota 4 que quan Ferran Mesquida me'n va trametre per escrit la Versió 1 va formular la idea que era incompleta –«Ens faltaria el començament i suposam que més peticions que li fa l'amo»–, un aspecte sobre el qual Antònia Salom també va insistir immediatament després d'haver acabat de contar-me la Versió 2 de la rondalla:

I això és sa daixona de n'Isop. I jo me sona, però no estic segura, que, després d'haver anat un destre lluny i això, no el fes anar un tros a peu i un tros colcant, però no estic segura. I no sé si va armar un ruc i anava un poc damunt i un poc davall, un poc damunt i un poc davall, ¿m'entens? I... o que el fes anar vestit i fora vestir i que no se posàs un filats. Però no estic segura: com que n'hi ha d'altres, rondalles, que això també hi és, no sé... Tot això que he contat segur que és d'aquesta. Però aquests dos trossos, no estic segura. Ma mare no se'n record i sa que se n'hagués recordat més era ma mare..., però ja fa anys que ma mare no se'n record.

9 Cf. amb Miquel (1908: 25–26) i amb Isop (1989 [39]–[41]: 161–163).

L'observació precedent revela la competència d'Antònia Salom com a narradora i com a coneixedora de la tradició rondallística mallorquina: a «Sa Rondaya d'es Boch», el rei ordena al pare de la protagonista que digui a la seva filla que vagi a visitar-lo «p'es camí y fora des camí, ni vestida ni despujada» (Lluís Salvador, 1982: 5); a «Sa fia des carboneret» l'ordre que el rei dona al pare de la protagonista perquè la hi transmeti és que vagi a visitar-lo «ni vestida ni sense vestir, ni p'es camí ni fora camí, ni qualcant ni a peu» (Alcover, 2017: 91). Es tracta de dues versions d'ATU 875 *The Clever Farmgirl* i l'estratagema a què hi recorre l'heroïna per donar compliment a les ordres del rei hi és idèntic: s'embolica amb una xarxa –de pescar o de caçar– i s'encamina cap al palau cavalcant damunt un boc, que ara i adés la descavalca i ara serve el camí i adés en surt.¹⁰

■ 3.4 Episodi [3]

L'episodi [3], que tampoc no té correspondència amb cap passatge de la *Vida d'Isop*, està constituït pel tipus ATU 785A *The Goose with one Leg*, a la descripció del qual s'ajusta perfectament:

A servant (cook, St. Peter) is asked by his master (Christ) to prepare a goose (crane, chicken). The servant eats one leg and maintains that the goose has only one leg (all cranes generally have only one leg). He enforces his point by showing geese who stand on one leg.

The master refutes his servant's assertion by shooting away the geese so that they use both legs [K402.1]. The servant replies that if he had frightened the roasted goose in the same way, it would have showed its second leg as well.

El fet que, en lloc d'un pollastre, una gallina, una oca o una grua –que són les aus que solen aparèixer a les versions conegudes–, n'Isop hi cuini arròs amb tords (Versió 1) o aucellets (Versió 2) s'explica per la tradició que hi havia a Mallorca –i que encara s'hi conserva en menor mesura– de caçar aquests ocells migradors, que hi arriben a l'hivern.

■ 3.5 Episodi [4]

L'episodi [4] es correspon de manera parcial amb «Xantus de las viandas qui tenia en la taula, envià per Isop á sa querida», capítol XII de *La vida del*

¹⁰ Es tracta dels motius H1054.1 *Task: coming neither naked nor clad. (Comes wrapped in net or the like)* i H1053 *Task: coming neither on horse nor on foot (riding nor walking)*.

agudissim y preclarissim filosof moral Isop (pàg. 23–26)¹¹ i constitueix una versió fragmentària de la forma (1) del tipus ATU 921B *Best Friend, Worst Enemy*, la descripció del qual és com segueix:

(1) When the master orders his servant (Aesop) to bring food to the person who loves him most, the servant serves his dog instead of his wife. The wife feels offended and threatens to leave her husband. The servant explains that only the dog would really love his master for it would return even if it had been beaten.

La rondalla mallorquina conté l'element nuclear del tipus, però en relació amb la descripció que en fa ATU i amb la *Vida d'Isop* hi falta l'ordre inicial que Xantos dona a Isop de dur menjar a la seva dona. La formulació lingüística de l'ordre és ambigua i permet que Isop torni a interpretar-la a conveniència seva a fi de tornar a posar el seu amo en evidència:

lo filosof prengué una racció de las viandas y las doná á Isop, dient: Ves á casa de ma querida, dónali aixó. Isop venint á casa, digué entre sí: ara se dona ocasió per poderse venjar la Senyora de mi, per las cosas que li he dit: ara se demostrará cual es la querida del Senyor. [...] Isop digué: aquestas viandas no mana mi Senyor dártelas á tu, sino á sa querida: la gosseta, que continuament lo está agasejant. (pàg. 23–24)

Faltant-hi l'ordre del senyor, la seqüència no s'origina en una ambigüitat lingüística, sinó en una pregunta aparentment bona de respondre que n'Isop formula i que és funcionalment equiparable a les tasques que el senyor proposa al criat a l'episodi [2].

D'altra banda, a la *Vida*, és Isop qui argumenta per què ha donat el menjar a la cussa, i la dona de Xantos se'n va de casa després d'haver escoltat les raons de l'esclau. A les versions mallorquines, però, n'Isop no s'explica, sinó que indueix el senyor a pegar a la cussa, que se'n va però hi torna quan la crida, i a la senyora, que se'n va i no hi torna, per fer-li veure quina és la resposta correcta a la pregunta que li ha plantejat. En aquest sentit, la manera com es desenvolupa l'acció narrativa en les versions rondallístiques s'adiu de ple amb les dinàmiques pròpies de l'oralitat, d'acord amb l'observació que fa Ong a propòsit del fet que, en una cultura oral, el pensament i l'expressió tendeixen a no separar-se de l'experiència vital del dia a dia:

In the absence of elaborate analytic categories that depend on writing to structure knowledge at a distance from lived experience, oral cultures must conceptualize and

11 Cf. amb Miquel (1908: 30–31) i amb Isop (1989 [50]: 167–168).

verbalize all their knowledge with more or less close reference to the human lifeworld, assimilating the alien, objective world to the more immediate, familiar interaction of human beings. (Ong, 2005: 42)

N'Isop incita el senyor de la possessió mallorquina a descobrir per ell mateix, i per mitjà de la pràctica, la resposta correcta a la pregunta que li ha formulat: l'única manera que té de validar el dubte que li suscita el criat, quan ell respon que qui més l'estima és la senyora i no la cussa, és interactuar amb totes dues, això és, agredir-les, i observar-ne la reacció consegüent.

Linda (Versió 1) i *Perla* (Versió 2) són dos zoònims habituals en català, almenys a Mallorca.

■ 3.6 Episodi [5]

El darrer episodi de la rondalla mallorquina es correspon amb «Isop fa tornar la muller de Xantus a casa de son marit», capítol XIII de *La vida del agudíssim y preclaríssim filosof moral Isop* (pàg. 27–28),¹² en què l'esclau, en veure la tristesa inconsolable de Xantos, pren la iniciativa d'anar a cercar la senyora per fer-la tornar a casa seva «sens esser pregada»:

Y anant al mercát, comprá molta diversitat de volateria: y passant dissimuladament per lo carrer ahont estaba la muller de Xantus, vehent un fadri á la porta de la sua casa, li diu, si sabia qui li vengués alguns pavos que habia menester per unas bodas. Y li demaná lo fadri, qui era lo qui celebraba bodas. Respongué Isop, que era lo filosof Xantus. Ohint lo fadri que lo filosof Xantus se casaba, entrá apressuradament en casa, y ho diu á la fugitiva muller de aquell; la qual entenen una tant trista y adolorida nova, aná ab precipitats passos á la casa de son marit Xantus, dientli: no pensias que vivint jo, de ninguna manera comporte que altre dona lo meu lloch ocupia. (27–28)

A les versions mallorquines, en canvi, el senyor envia n'Isop a fer tornar la senyora i l'estratagema que fa servir el criat per atraure l'atenció de la senyora, a la Versió 1, o de la criada que la serveix, a la Versió 2, és pregonar pel carrer que cerca «ous i aviram per comprar perquè es senyor se vol tornar a casar». A banda del valor culinari que els ous i les aus puguin tenir per al banquet de noces, tenen també unes virtualitats simbòliques relacionades amb la fertilitat i amb la felicitat conjugal que en justifiquen l'elecció i que, al cap i a la fi, donen versemblança a la notícia falsa que divulga n'Isop.¹³

12 Cf. amb Miquel (1908: 31–32) i amb Isop (1989 [50 a]: 218–219).

13 Leach (1975) en dona informacions diverses que són molt pertinents en aquest cas:

Cuartero (*apud* Isop, 1989: 218, n186) observa que «la història del divorci frustrat de la dona de Xantos és absent de G, així com d'una de les dues branques en què es divideix la tradició de la recensió W».

■ 3.7 Fórmula final

Només la Versió 2 conté una fórmula final que marca la conclusió del relat i, per extensió, del marc narratiu oral en què aquest s'insereix. Es tracta d'una de les fórmules més habituals a l'*Aplec de rondalles mallorquines* d'Antoni M. Alcover.

■ 4 Conclusions

A les dues versions orals mallorquines del «conte de n'Isop», el relat s'hi construeix per mitjà de la combinació de tres episodis procedents del bloc central i més extens de la *Vida d'Isop* –la seva estada com a esclau a casa del filòsof Xantos– i dos episodis procedents de fonts orals –el motiu genèric H1050, habitual a ATU 875, i el tipus ATU 785A– que hi escauen perfectament i que consonen amb el caràcter enginyós i murri d'aquest criat anomenat Isop.

En els tres casos en què hi ha qualche correspondència amb algun capítol de *La Vida del agudíssim y preclaríssim filòsof moral Isop*, les dues versions orals revelen un doble procés de reducció textual, per excisió i per concisió, dels passatges respectius de l'hipotext imprès (Genette, 1982: 323 i 332).

Les dues versions del «conte de n'Isop» s'ajusten als paràmetres de l'oralitat. Antònia Salom em va proporcionar informacions prou reveladores sobre els mecanismes de transmissió d'aquesta rondalla, que havia après de sentir-la contar a la seva padrina materna i a sa mare mateixa:

Jo li deia a ma mare: «Sa de n'Isop! ¿Com era?» Però jo la sé de sa padrina, de sa padrina de Can Conet: era sa que la contava. «En Vit» i aquesta. I ses altres, else llegiem. Però aqueixes eren contades d'ella. I eren ses que me recordava.

«Eggs also figure prominently in fertility rites, both human and agricultural» [*s.v.* egg]; «In Greece the peacock was sacred to Hera and kept in her temple» [*s.v.* peacock]; «Hera was essentially the goddess of women [...] she was prominently worshipped at Mycenae, Sparta, and Samos» [*s.v.* hera]; «Like the cock, the hen acts as a weather prophet. It is an earnest of fertility [...]. It has long been closely associated with conjugal bliss» [*s.v.* hen].

En demanar-li si ningú més no li havia contat la rondalla o si l'havia sentida a contar enlloc més, va insistir a remarcar:

No, no, no, no... A posta cercava... A posta tenc tots es toms d'aquests [fa referència als de l'*Aplec de rondaies mallorquines* d'Alcover], per veure si la trobava, perquè m'agradava, la trobava graciosa, me xocava, una d'aquestes que te queden. [...] Aqueixa de n'Isop és sa que més me va quedar gravada. [...] Pensa que jo, en es dotze anys, jo ja estava pes col·legi i sa padrina la me devia contar que jo en tenia nou o deu, quan me contava això, o més petita i tot. [...] I ningú més. Tampoc, de sa gent que coneixíem i això, no record que hi hagués massa gent que llegués ses rondalles... És que sa padrina... També a ca nostra sempre han agradat molt. Mon pare també era una persona que sempre sabia coses. Mon pare sempre sabia acudits.

D'acord amb la informació disponible al *RondCat*, l'episodi [3] del «conte de n'Isop» és –després dels de Pellicer (1990: 75–78) i Quintana (1997: 235)– el tercer testimoni documentat del tipus ATU 785A en la rondallística catalana. L'episodi [4] del conte, per la seva banda, és el primer testimoni documentat del tipus ATU 921B (1) en la rondallística catalana i –fins on jo sé– podria ser el primer en la de l'Europa meridional: Uther (2004) no consigna versions catalanes, ni espanyoles, ni portugueses, ni gallegues, ni franceses del tipus 921B i l'única referència que en dona de les italianes és una versió d'ATU 921B (2) continguda en una font escrita del segle XVI.¹⁴ ■

■ Bibliografia

- Alcover, Antoni Maria (2017): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*. Volum VII. Edició a cura de Josep A. Grimalt amb la col·laboració de Jaume Guiscafrè, Mallorca: Institució Francisc de Borja Moll.
- Cirese, Alberto M. / Serafini, Liliana (1975): *Tradizioni orali non cantate. Primo inventario nazionale per tipi, motivi o argomenti*, Roma: Ministero dei Beni Culturali e Ambientali.
- Cuartero, Francisc (1989): «Notícia preliminar», in *Isop*, 89–130.

14 La referència que proporciona és al catàleg de Cirese / Serafini (1975), que al seu torn dona només una referència a Rotunda (1942), que sota el motiu H1065 remet a la novella 100 de *Il Novellino o sia Le cento novelle antiche*, obra d'autor desconegut que s'ha atribuït a Andrea Lancia. N'hi ha diverses edicions disponibles en línia a <<https://books.google.com>>.

- DCVB: *Diccionari català-valencià-balear*, <<https://dcvb.iec.cat/>> [14.04.2020].
- Faulas de Isop, filósofo moral preclarísim, y de otros famosos autores*. Corregidas de nou, é historiadas ab major claredat, que fins avuy sian vistas. Preceheix la vida de Isop, divida en capitols y en estampas representada. La declaració y sentencia de las faulas, se troba à la fi de cada una de ellas, Figueres: Gregori Matas y de Bodallés, 1842. [Valladolid: Editorial Maxtor, 2013]. N'hi ha una edició mecànica disponible a <<https://books.google.com>> [9.4.2021].
- Fine, Elisabeth C. (1984): *The Folklore Text. From Performance to Print*, Bloomington: Indiana University Press.
- Genette, Gérard (1982): *Palimpsestes. La littérature au second degré*, París: Éditions du Seuil.
- Isop (1989): *Faules*, Vol. II. Text revisat i traducció de la *Vida d'Isop* de Francesc J. Cuartero. Traducció de les *Faules* de Montserrat Ros, Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- Jason, Heda (1977): *Ethnopoetry. Form, Content, Function*, Bonn: Linguistica Biblica.
- Karla, Grammatiki A. (2016): «The literary life of a fictional life: Aesop in Antiquity and Byzantium», in: Cupane, Carolina / Krönung, Bettina (eds.): *Fictional Storytelling in the Medieval Eastern Mediterranean and Beyond*, Leiden / Boston: Brill, 313–337.
- Lacarra, María Jesús (2017): «Los enigmas de las *Faules d'Isop*», *Caplletra* 62, 219–240.
- Leach, Maria (ed.) (1975): *Funk & Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, London: New English Library.
- Lluís Salvador d'Àustria-Toscana (1982): *Rundayes de Mallorca*. Facsímil de l'edició catalana de Wirzburg (1895), Sa Pobla: José J. de Olañeta.
- Miquel i Planas, Ramon (ed.) (1908): *Les Faules d'Isop*. Text català y gravats reproduhits de dues edicions gòtiques del segle XVI (1550? y 1576) afe-gida una notícia preliminar per R. Miquel y Planas, Barcelona: Fidel Giró.
- Niles, John D. (1999): *Homo Narrans. The Poetics and Anthropology of Oral Literature*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ong, Walter J. (2005): *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London / New York: Routledge.

- Palau, Antonio (1951): *Manual del librero hispanoamericano*. Tomo quinto E–F, Barcelona: Librería Palau.
- Pellicer, M. Dolors (1990): «El senyoret i la criada», *Rondalles de la Marjal*, València: Edicions Camacuc, 75–78.
- Pujol, Josep M. (2013): *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*. Edició a cura de Carme Oriol i Emili Samper, Tarragona: Publicacions URV.
- Quintana, Artur (1997): «Les potes del pollastre», in: *Bllat cobrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça*. Vol. I, Calaceit: Instituto de Estudios Altoaragoneses; Institut d'Estudis del Baix Cinca; Institut d'Estudis Ilerdencs; Diputació General d'Aragó, 235.
- RondCat*. Cercador de la rondalla catalana, <<http://rondcat.arxiudedefolklore.cat/>> [14.04.2020].
- Rotunda, Dominic Peter (1942): *Motif-Index of the Italian Novella in Prose*, Bloomington: Indiana University.
- Ruiz-Montero, Consuelo / Sánchez Alacid, M. Dolores (2005): «La estructura de la Vida de Esopo: Análisis funcional», *Habis* 36, 243–252.
- Thompson, Stith (1955–1958): *Motif-Index of Folk-Literature*. Revised and enlarged edition, Bloomington: Indiana University Press, <https://sites.ualberta.ca/~urban/Projects/English/Motif_Index.htm> [9.4.2021].
- Uther, Hans-Jörg (2004): *The Types of International Folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

■ Jaume Guiscafrè, Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, Ctra. de Valldemossa km 7,5, E-07122 Palma, <jaume.guiscafre@uib.cat>, ORCID: 0000-0001-8513-358X.